

## LIBERTARIANISMUL ECONOMIC ȘI PUTEREA STATULUI. O PERSPECTIVĂ CRITICĂ\*

LORENA PĂVĂLAN STUPARU\*\*

**Abstract.** *This study presents a content analysis and comparison of the relationship between individual and state, as they appear in two classic works (Georges Burdeau, *Le libéralisme*; James D. Gwartney, Richard L. Stroup, Dwight R. Lee, *Common sense economics. What everyone should know about wealth and prosperity*). These works are opposed in principles and form, as if they come from two different cultures, not geographically and politically, but as an ideational and human point of view.*

**Keywords:** *individual, state, liberty, liberal philosophy, liberal economy.*

Acest studiu prezintă o analiză de conținut cu ajutorul căreia pot fi comparate raporturile dintre individ și stat, așa cum apar ele în două lucrări clasice, dar opuse în principii și formă, provenind din două culturi diferite nu atât geografic și politic (e vorba despre spațiul francez și spațiul anglo-american), cât ideatic și uman. Ceea ce face fascinantă această comparație constând mai curând în deosebiri decât în asemănări este, pe de o parte, rafinamentul concepției despre libertatea creatoare pe care o presupune filosofia liberală ce nu ignoră un anumit tip de credință și o speranță în armonia intereselor indivizilor diferiți, într-o reală civilizație a contractului și într-o veritabilă „democrație liberală” (Georges Burdeau) — și, pe de alta, facilitatea și sărăcia semantică și sintactică a unui discurs economicist, convins doar de utilitatea și chiar de „inteligența” opțiunii pentru știința economică în explicarea tuturor problemelor politice și decizional-umane (James D. Gwartney, Richard L. Stroup, Dwight R. Lee), autointitulat „liberal”, dar excesiv în esența și consecințele sale.

### *Individualism și etatism*

Din perspectiva concepției și a dinamicii liberale, individul este o valoare în sine și totodată „sursă” a propriilor drepturi, reunind sub semnul general al liber-

---

\* Acest studiu face parte din Programul nr. I: *Teorii și instituții politice contemporane* (2009-2012), Proiectul de cercetare nr. 1: *Liberalismul occidental al secolului XX* (2009-2011).

\*\* CS III dr. la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. E-mail: valeriastuparu@yahoo.com.

tății trei componente care îl ipostaziază în scop al instituțiilor politice și sociale: autonomia individuală, proprietatea, siguranța.

Dar „este omul capabil de o determinare proprie? Condiția sa nu îi influențează libertatea? Raportat la ce și la cine este el liber? Care sunt constrângerile legitime?” — iată câteva întrebări retorice formulate de Georges Burdeau pentru a demasca ceea ce el apreciază drept „caracterul rudimentar al definiției liberale a libertății”. Căci tocmai acest simplism prin care liberalismul devine accesibil omului întreprinzător, care nu prea are timp de subtilități intelectuale, le inspiră susținătorilor circumstanțiali ai doctrinei liberale o siguranță care s-ar clătina în momentul unei minime tresăriri teoretice, morale sau sociale care i-ar obliga să ia în considerare, în avântul lui egoist, „scrupulele filosofilor”, „reticențele sociologilor” sau „grijile omului de pe stradă”.<sup>1</sup>

Liberalii activi (căci altfel liberalismul nu duce lipsă de filosofi contemplativi) „presupun că libertatea există”, fără a-și pune mai întâi problema sensului acesteia și fără a cerceta apoi în ce măsură indivizii beneficiază de ea. Iar această dezinhibare reală de tip libertarian îndeosebi îi conduce și la convingerea autonomiei proprii și implicit la ideea de insubordonare față de orice autoritate care ar îngredi această libertate, inclusiv la insubordonarea față de autoritatea statală.

Dar acest antagonism între libertate și ordine, între un tip de moralitate aparte, universalistă, esențialistă și legalitatea concretă și circumstanțială nu apare în proiectul primilor gânditori liberali, aceia ai secolului luminilor, și nici chiar oamenii revoluțiilor liberale „nu concepeau o libertate ilimitată în esența sa”. Dimpotrivă, aceștia își propuneau să traseze limitele impuse de chiar principiul natural și juridic al libertății, iar individualismul aprig și foarte dinamic care conferă autonomiei individuale sensul opoziției în raport cu statul este specific „celei de a doua generații”, așa cum foarte realist înfățișează panorama istorică Georges Burdeau: „Antagonismul între libertate și ordine nu va apărea decât atunci când indivizii, reclamându-se de la toleranța liberală, își vor utiliza libertatea uitând rezerva morală care o justifică. Atunci, autonomia individuală va fi independența celor puternici: ea nu se va mai măsura în imperativele conștiinței, ci în mijloacele de care dispune individul pentru a-și impune voința. Eliberată de regula morală, ea va servi drept justificare egoismului puternicilor, încurajării cinismului celor abili. Autonomia pe care liberalismul doctrinar o recunoaște tuturor va deveni în fapt privilegiul unora. Orice istorie a luptelor sociale din secolul al XIX-lea este ilustrarea acestei devieri a principiului inițial”<sup>2</sup>. Cu privire la acest dramatic aspect, Lacordaire făcea următoarea observație: „Între cel puternic și cel slab, între cel bogat și cel sărac, se află libertatea care oprimă și legea care eliberează. Și exact contra acestor pretenții — la începuturi foarte modeste — ale legislatorului se vor ridica liberalii din a doua generație, aceia care vor mutila liberalismul pentru a-i limita aplicarea la domeniul economic. În ochii lor, orice intervenție a puterii publice este condamnată, deoarece tulbură jocul concurenței, fiind atentă la libertatea agenților economici. În această perspectivă, ce rupe

<sup>1</sup> Georges Burdeau, *Le libéralisme*, Paris, Éditions du Seuil, 1979, p. 40.

<sup>2</sup> *Ibidem*, pp. 43-44.

solidaritatea instalată între ordine și libertate, individul și puterea nu mai sunt asociați pentru a face ca ordinea să fie un produs al libertății, ei se înfruntă într-o opoziție ireductibilă. Este atmosfera acestui liberalism denaturat, necunoscător al legăturii dintre libertate și virtute de care dă seamă titlul celebrei cărți a lui Spencer, *Individul contra statului*<sup>3</sup>.

Deși Rivarol și corporatiștii moderni, trecând prin Auguste Comte, Taine, Pierre Lasserre și Charles Maurras, au denunțat anarhismul subiacent concepției revoluționare a libertății individuale și vizibil în spectacolul egoismului propriu societății liberale, o privire obiectivă asupra doctrinei liberale originare, arată Burdeau, „nu autorizează plasarea individului ca rival sau adversar al statului”. Astfel încât antagonismul între individ și stat este o deviere a liberalismului, și nu esența sa.

Căci dacă revoluționarii englezi și francezi au fost ostili puterii, Statul pe care ei îl combat este acela absolutist, „opresorul autonomiei individuale, și nu acela pe care își propun să îl edifice ei înșiși”. Din moment ce statul, fondat pe contractul social și respectând ordinea naturală, nu are alte puteri decât acelea pe care oamenii i le-au delegat pentru ca el să le asigure libertatea — individul nu i se poate opune fără a intra în conflict de interese cu acesta. Căci statul edificat potrivit dorințelor indivizilor liberali se teme de arbitrar, și nu de puterea în sine. Astfel, în gândirea politică a secolului al XVIII-lea, puterea politică este o întreprindere protectoare a drepturilor individuale, o garanție a autonomiei.

Este vorba despre concepția hobbesiană potrivit căreia „puterea este rezultatul unui mandat”, cu alte cuvinte ea e „fabricată” în mod mecanic de către indivizi care își cedează propria putere pentru a construi o „putere comună”<sup>4</sup>. De aici până la o realitate ce-l va determina pe Max Weber, câteva secole mai târziu, să vadă în putere o relație legată de „probabilitatea ca un actor social să-și realizeze voința în ciuda opoziției semenilor săi”<sup>5</sup>, calea este pregătită de „liberalii de a doua generație”, aceia care au conferit statului caracterul peiorativ pe care îl stigmatizau Benjamin Constant, Spencer și economiștii ortodocși precum Baudrillard, Dunoyer, Bastiat sau Courcelle-Seneuil. Aceștia „cu cât exaltau mai mult individul, cu atât mai mult coborau statul, până la a face din el inamicul natural al libertății”, iar această denigrare nu are rațiuni doctrinare, ci inumană „teamă de a vedea statul pus în slujba celor slabi sau defavorizați”<sup>6</sup>.

Cu toate acestea, injustițiile care decurg din excesul de libertate al unor individualiști cu o exacerbată conștiință a drepturilor proprii în dauna celorlalți nu pot fi imputate liberalismului, iar Burdeau observă, așa cum arătam — dar de data aceasta sub rezerva riscului de a enunța o propoziție hazardată —, că „antagonismul între individ și stat este o deviație a liberalismului, și nu esența sa”. Afirmția este riscantă deoarece încă la sfârșitul secolului al XX-lea și cu atât mai mult astăzi, „caracteristica cea mai comună admisă a unei atitudini liberale este, dacă nu ostilitatea deschisă, cel puțin mefiența privitoare la stat”<sup>7</sup>.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 44.

<sup>4</sup> Cristian Preda, *Mic dicționar de gândire politică liberală*, București, Humanitas, 2004, p. 95.

<sup>5</sup> *Ibidem*.

<sup>6</sup> Burdeau, *op. cit.*, p. 45.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 46.

Valoarea inițiativei și a responsabilității individuale reiese din chiar vocabularul ce se referă la activitățile liberale ca fiind eliberate de tutela etatică. Iar dintre acestea, cea mai emancipată se vrea economia.

### *Liberalism economic și etatism*

De transgresarea limitelor libertății și de răsturnarea anticonservatoare a raportului dintre individ și stat sunt interesați mai cu seamă oamenii activităților liberale economice în special, fără a filsofa prea mult în această privință.

Astfel, în lucrarea *Liberalismul economic. O introducere*, autorii (James D. Gwartney, Richard L. Stroup, Dwight R. Lee) tratează într-un mod foarte direct și frust problema reducerii intervențiilor și reglementărilor statului, deoarece acestea ar crea obstacole în calea schimburilor libere. Aceasta este totodată și condiția progresului economic: „Statul este un factor pozitiv de creștere economică dacă se menține între anumite limite. Dacă își depășește limitele — adică începe să-și extindă atribuțiile și să intervină în proiecte pentru care nu este deloc potrivit sau în care nu are căderea să o facă —, atunci subminează progresul economic. De aceea, într-o democrație este necesar ca toți cetățenii să înțeleagă atât punctele tari, cât și pe cele slabe ale statului. De prea multe ori ei sunt seduși de bunele intenții ale unei inițiative politice sau alta, fără să vadă însă efectele secundare negative ale acestora. Când oamenii au așteptări nerealiste, dezamăgirea este inevitabilă. Gândirea economică ne oferă o cale de înțelegere a modului în care funcționează procesul politic”.<sup>8</sup>

Autorii sunt atât de convinși de valoarea explicativă și comprehensivă a metodei economice, încât o pun la baza a ceea ce ar putea fi considerat un fel de imperativ de factură libertariană: „Într-o societate liberă, cursul vieții ar trebui să ne fie determinat cu precădere nu de autoritățile statului, ci de suma deciziilor individuale pe care le luăm la fiecare pas în viață. Pentru ca deciziile noastre să primeze și să fie libere, este nevoie de «reguli ale jocului» care să le armonizeze cu deciziile celorlalți și care, în același timp, să controleze și să limiteze puterea autorității politice de a interfera nepermis cu viețile noastre. Într-o societate liberă, în calitatea noastră de cetățeni și votanți, noi alegem legile sau «regulile jocului». Însă, pentru a alege inteligent, atât pentru noi, cât și pentru societate, trebuie să înțelegem câteva principii fundamentale ale comportamentului uman. Știința economică ne ajută să înțelegem forțele care ne determină deciziile.”<sup>9</sup>

De la astfel de remarci sumare pornind și folosind instrumentele gândirii economice pentru a analiza procesul democratic, funcțiile esențiale ale statului nu pot fi decât de factură economică, și anume: protectivă (constând în protejarea drepturile indivizilor) și productivă (constând în oferta acelor bunuri ce nu pot fi furnizate prin intermediul pieței). Iar acestea sunt expuse în câteva teze (pe care autorii le numesc „teme”), după cum urmează: „1. Atunci când statul protejează drepturile indivizilor și oferă bunuri ce nu pot fi furnizate prin intermediul pieței,

<sup>8</sup> James D. Gwartney, Richard L. Stroup, Dwight R. Lee, *Liberalismul economic. O introducere*, Traducere din engleză de Dragoș Paul Aligică și Costel Stavarache, București, Humanitas, 2008, p. 109.

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 26.

servește la promovarea progresului economic“. În susținerea tezei este invocat mai întâi un citat celebru: „O conducere politică înțeleaptă și discretă, care va opri cetățenii de la a-și face rău unul altuia, dar care altminteri îi va lăsa să-și organizeze cum vor ei munca și viața și care nu va lua de la gura muncitorului pâinea agonisită prin propriile eforturi. Aceasta este esența bunei guvernări“ (Thomas Jefferson, într-o scrisoare către Andrew Jackson).

Apoi este invocat James Buchanan, laureat al Premiului Nobel pentru Economie, care se referă la modurile numite „funcția protectivă“ și „funcția productivă“ a statului: „Statul poate promova cooperarea socială și spori bunăstarea economică în două moduri principale: a) asigurând cetățenilor protecție pentru viața, libertatea și proprietățile lor (atât timp cât acestea nu au fost obținute prin forță, fraudă sau hoție) și b) asigurând pentru cetățenii săi câteva «bunuri» ce au niște caracteristici cu totul speciale și care le fac să fie greu de furnizat pe căile obișnuite — adică prin intermediul piețelor“<sup>10</sup>. Referindu-se la „menținerea cadrului de securitate și ordine, adică respectarea legii și apărarea cetățenilor de furt, fraudă și violență“ și la monopolul statului asupra „folosirii legitime a forței“, la „o infrastructură de norme și reguli în cadrul căreia oamenii pot să interacționeze unul cu celălalt în mod armonios“, constând în „monitorizarea respectării contractelor și a regulilor simple ce duc la evitarea restricțiilor, reglementărilor și impozitelor ce ar putea restrânge schimbul liber“, importanța economică a funcției protective este sesizată printr-o parabolă: „Atunci când statul își îndeplinește bine funcția protectivă, indivizii pot avea încredere că nu vor fi înșelați și că avuția pe care o creează nu le va fi furată de intruși sau subtilizată de stat pe calea impozitelor mari și prin inflație. Pe scurt, această protecție oferă cetățenilor siguranța că celui care seamănă i se va permite să și culeagă ceea ce a semănat. Dacă protecția e reală și credibilă, atunci oamenii vor semăna și recolta din belșug“<sup>11</sup>.

Dar dacă statul nu își îndeplinește bine funcția protectivă, „dacă drepturile de proprietate privată nu sunt clar definite și nu se veghează la respectarea lor“, atunci „unii membri ai societății vor profita de aceasta“, însușindu-și bunuri în mod arbitrar și utilizând resurse comune, fără a plăti pentru ele. De aceea funcția protectivă a statului are o importanță vitală, fiind strâns legată de definirea clară a drepturilor de proprietate.

Cât privește funcția productivă, aceasta este legată de producerea și asigurarea a ceea ce economiștii numesc „bunuri publice“. După autorii invocați aici, bunurile publice au două trăsături principale: „1) furnizarea lor către un individ le face să fie în același timp disponibile pentru alții și 2) este greu, dacă nu imposibil, să restrângi consumul lor doar la cei care plătesc pentru ele. Apărarea națională, amenajările legate de controlul inundațiilor și programelor împotriva tănțarilor oferă exemple clare de bunuri publice“<sup>12</sup>.

A doua teză economistă sună în felul următor: „2. Statul nu este un mecanism corectiv“ — și aceasta în ciuda faptului că „Mulți cred că instituția statală, în

<sup>10</sup> *Ibidem*, p. 110.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 111.

<sup>12</sup> *Ibidem*, p. 112.

special un stat condus de un guvern ales în mod democratic, este un mecanism colectiv“ și „își imaginează că statul ar trebui să intervină pentru a rezolva toate tipurile de probleme (sărăcia, boala, educația deficitară sau alimentația irațională)“<sup>13</sup>.

Naivitatea cu pricina este combătută cu o fermitate demnă de o cauză cu adevărat nobilă (și nu de aceasta, a unui discurs economicist, „egoist“): „Această atitudine este greșită. Statul *nu* este o entitate ce ia în mod automat decizii «în interes public», oricât de generos și difuz ar fi definit acest termen. Totodată, el nu este nici un mecanism corectiv gata să fie folosit de fiecare dată când se consideră că organizarea pe baza proceselor pieței nu reușește să atingă obiectivul dorit“<sup>14</sup>.

Tot legat de această temă, urmează considerații cu privire la democrație și guvernare din care reiese că statul este numai un instrument, sau etatismul numai o metodă prin intermediul căreia indivizii pot fi orientați să ia decizii profitabile: „Nu există nicio certitudine că o politică, odată favorizată de o majoritate, va promova progresul economic. De fapt, sunt motive serioase să ne așteptăm ca, în situația în care nu se fixează o limită presiunilor din partea majorității, conducerea politică aleasă în mod democratic să adopte adesea politici care subminează prosperitatea economică“<sup>15</sup>.

Sub semnul acestui scepticism, se afirmă natura paradoxală a democrației liberale, anume că dacă democrația este un sistem al domniei majorității, „alocarea făcută de piață reprezintă un sistem al reprezentării proporționale“. Și aceasta deoarece „atâta vreme cât există indivizi sau grupuri ce sunt gata să plătească și să acopere costul, piața va răspunde preferințelor acestora“. Mai mult, „fiecare va fi reprezentat proporțional cu mărimea achizițiilor pe care le face de pe piață“<sup>16</sup>.

Potrivit celei de a treia teze referitoare la stat și funcțiile sale economice, „3. Costul guvernării este mult mai mare decât tindem să credem“, ceea ce înseamnă, pe scurt, că cetățenii trebuie să plătească serviciul guvernării prin impozite. De unde decurge a patra teză, potrivit căreia „4. Dacă nu sunt constrânse de reguli constituționale, grupurile de interese vor folosi procesele politice democratice pentru a storce bani de la contribuabili și de la consumatori“. Iar această situație în care statul, chiar dacă își îndeplinește funcțiile mai sus pomenite, nu mai poate contribui efectiv la prosperitatea economică apare fiindcă „cei aleși în mod democratic pot adesea câștiga politic sprijinind inițiative ce favorizează grupuri de interese în dauna publicului larg“<sup>17</sup>. Astfel, de exemplu, patronii dintr-o ramură industrială, gruparea unor oligarhi sau membrii de sindicat au un câștig individual mare, „în pofida intereselor mai largi ale contribuabililor sau consumatorilor“, ceea ce face transparent „motivul pentru care politicienii susțin adesea grupurile de interese“<sup>18</sup>.

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 115.

<sup>14</sup> *Ibidem*.

<sup>15</sup> *Ibidem*, p. 116.

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 117.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 121.

<sup>18</sup> *Ibidem*, p. 122.

A cincea teză, legată de cheltuielile care depășesc veniturile unui stat, sună în felul următor: „5. Dacă nu este constrânsă de reguli constituționale, puterea legislativă va crea și va menține deficite bugetare dăunătoare economiei”<sup>19</sup>.

Deosebit de utilă pentru afirmarea convingerii acestui curent că explicația mecanismelor economico-financiare stă la baza înțelegerii oricărui raport din societate, inclusiv acela dintre individ și stat, este a șasea teză: „6. Atunci când statul este puternic implicat în încercarea de a-i ajuta pe unii cetățeni pe seama altora, eforturile oamenilor se vor orienta către fraudă, iar creșterea economică va fi subminată”<sup>20</sup>. Este invocat în acest sens J. R. Schlesinger, cu „Systems Analysis and the Political Process” din *Journal of Law and Economics* (October 1968): „Cheia politicii (cheie ce se transformă adesea din instrument în scop în sine) constă în a extrage resurse de la contribuabili cu minimum de violență și de a le distribui într-un fel în care să maximizeze sprijinul de la urne. Politica, în măsura în care este avută în vedere mobilizarea acestui sprijin, reprezintă arta escrocheriei calculate — sau mai precis: cum să înșeli fără a fi prins vreodată asupra faptului”.

Obiectivul statului de a încuraja activitatea productivă și a descuraja furtul și, prin aceasta, de a promova prosperitatea economică este îndeplinit în condiții de neutralitate, atunci când autoritățile veghează imparțială respectarea drepturilor și a contractelor, atunci când „legea locului și normele sociale fac astfel încât însușirea proprietății altuia să fie foarte dificilă”. Din păcate însă, „în lumea modernă, statul însuși este folosit deseori ca instrument al furtului” prin „cantitatea de resurse și efort orientate către *lobby*”, prin „campanii politice și diferite ajutoare de la stat”. Situația cea mai critică apare atunci când „statul nu poate face ca principalii beneficiari ai unor proiecte publice să fie și cei ce acoperă costurile (prin taxe de utilizare, de exemplu) sau atunci când devine puternic implicat în redistribuire și transfer de venit”. Într-un astfel de context „oamenii vor petrece mai multă vreme organizând și făcând *lobby* pe lângă politicieni și prea puțin timp pentru a produce bunuri și servicii” și, prin urmare, „resurse care altfel ar fi folosite pentru a crea avuție și a genera venituri sunt irosite în lupte pentru o bucată dintr-un ciolan economic din ce în ce mai mic”<sup>21</sup>. Cine-ar putea nega faptul că aceasta este o boală a cărei cauză stă în transferul puterii nelimitate a unor indivizi la rangul de putere nelimitată a statului?

Concluzia simplă a acestei teme este că „sistemul democrației electorale conține în fibra sa germeni de ineficiență și corupție instituționalizată”, iar dacă „guvernele democratice nu sunt constrânse pe cale constituțională, politicienii nu vor avea niciun motiv să nu susțină măsuri ce irosesc resursele și diminuează standardul general de viață”<sup>22</sup>.

După cum știm, în absența unor constrângeri constituționale, unele grupuri de interese economice pot folosi procesele politice democratice pentru a storce bani de la contribuabili și consumatori. La acestea contribuie, de asemenea, pre-

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 125.

<sup>20</sup> *Ibidem*, p. 133.

<sup>21</sup> *Ibidem*, p. 134.

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 135.

vederi constituționale neclare și instituții slabe care fac posibile însușirea fără temei a activelor statului și irosirea resurselor bugetare prin contracte oneroase: „Costul transferurilor de venit efectuate de stat va fi mult mai mare decât câștigul net al presupușilor beneficiari“ (teza 7)<sup>23</sup>. Autorii subliniază și influența nocivă a planificării centrale ce înlocuiește piața cu deciziile politice care, de multe ori, irosesc resursele (teza 8). Totodată, în lipsa constrângerilor constituționale adecvate, chiar și legislativul poate genera deficite bugetare dăunătoare economiei. În același timp, „concurența dintre diferitele unități administrativ-teritoriale ale statului și concurența dintre întreprinderile de stat și organizațiile private obligă statul să acționeze spre binele public“<sup>24</sup>. În fine, procesele politice — consideră autorii — nu trebuie să intre în contradicție cu gândirea economică sănătoasă (teza 10).

\*

Așadar, potrivit viziunii economiciste, proprietatea privată, piețele concurențiale, libertatea schimburilor și stabilitatea monetară, politicile și instituțiile democratice definesc organizarea unei națiuni liberale alcătuite din indivizi-cetățeni ce-și urmăresc interesele, la sfârșit de secol XX și început de secol XXI, nu atât împotriva statului, cât unii împotriva altora, uneori cu ajutorul statului și împotriva acelor mai slabi sau cu mai multe principii morale.

Pentru a-i restitui demnitatea, ideea liberală, este de părere Georges Burdeau, trebuie replasată în cadrul său filosofic inițial, în atmosfera optimismului pe care îl degaja credința în forța dreptului natural pentru guvernanți și în virtutea rațiunii umane. Din această perspectivă, a unei filosofii politice (Flathman) în primul rând, și abia în „joc secund“ a unei practici economice, armonia dintre individ și stat nu poate fi tulburată, de vreme ce aceste două entități comunică în credința lor comună în excelența libertății, iar „limitele autorității“ (Raz) privesc ambele componente ale cuplului, în sensul că, într-o societate evoluată, rațiunea ce întemeiază libertatea este nu numai o virtute, ci și suprema autoritate în numele căreia atât individul, cât și statul se pot legitima.

## BIBLIOGRAFIE

- Burdeau, Georges, *Le libéralisme*, Paris, Éditions du Seuil, 1979; Flathman, Richard E., *The Philosophy and Politics of Freedom*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1987; Gwartney, James D., Stroup, Richard L., Lee, Dwight R., *Liberalismul economic. O introducere*, traducere din engleză de Dragoș Paul Aligică și Costel Stavarache, București, Humanitas, 2008; Preda, Cristian, *Mic dicționar de gândire politică liberală*, București, Humanitas, 2004; Rand, Ayn, *The Virtue of Selfishness*, New York, Penguin, 1964; Raz, Joseph, *The Morality of Freedom*, Oxford, Clarendon Press, 1986.

<sup>23</sup> *Ibidem*.

<sup>24</sup> *Ibidem*, p. 148.